

Онлайн дискусія Київського Безпекового форуму

«Стратегічний форпост: як надати поштовх європейській інтеграції України та зміцнити Східну Європу?»

Як посилити західний курс України?

Як зміцнювати наші позиції у Східній Європі?

Наскільки нації Східної Європи усвідомлюють необхідність безумовної солідарності перед загрозами російської агресії, економічної і пандемічної криз?

Ці та інші питання були в центрі уваги онлайн дискусії Київського Безпекового форуму, яка відбулася 22 травня 2020 року.

Учасники дискусії:

Лінас Лінкявічус, Міністр закордонних справ Литви;

Карл Більдт, колишній Прем'єр-міністр і Міністр закордонних справ Швеції;

Марцін Босацький, польський політик, Сенатор, колишній Посол Польщі у Канаді;

Курт Волкер, Надзвичайний і Повноважний Посол, Спеціальний представник уряду Сполучених Штатів з переговорів стосовно України у 2017 – 2019 роках,

Іванка Климпуш-Цинцадзе, голова Комітету Верховної Ради України з європейської інтеграції;

Арсеній Яценюк, Прем'єр-міністр України у 2014-16 роках;

Данило Лубківський, колишній заступник Міністра закордонних справ України, член Наглядової ради фонду «Відкрий Україну» (модератор дискусії).

Київський Безпековий форум - провідний міжнародний форум України з обговорення проблем миру і безпеки. Заснований у 2007 році.

Викладаємо стенограму дискусії.

* * *

Данило Лубківський

Шановні глядачі, пані та панове. Я Данило Лубківський, і мені приємно вітати вас від імені Київського Безпекового форуму.

Хочу представити наших високоповажних гостей. Перш за все хочу привітати Міністра закордонних справ Литовської Республіки пана Лінаса Лінкевичуса. Радий вітати тут колишнього прем'єр-міністра та колишнього міністра закордонних справ Швеції пана Карла Більдта. Спеціальний гість із Польщі – сенатор Марцін Босацький, заступник голови Комітету з питань зовнішньої політики парламенту Польщі та колишній Посол Польщі в Канаді. Радий вітати тут пані Іванну Климпуш-Цинцадзе, голову Комітету Верховної Ради з питань європейської інтеграції. Я також радий вітати тут пана Посла Курта Волкера, колишнього спеціального представника США у переговорах щодо України. І нарешті вітаю пана Арсенія Яценюка, колишнього прем'єр-міністра України та керівника Київського Безпекового Форуму.

Для України найважливішою ціллю є забезпечення надійного захисту від екзистенційної загрози, що надходить від Росії. Загрози, яка не зникне, навіть коли не стане Путіна. Тож як захиститися, як жити, маючи війну біля власних воріт? І як, попри це, розбудувати процвітаючу успішну державу? Ось які питання стоять перед Україною.

Разом з ефективним стримуванням Росії успіх України передбачає кілька інших стратегічних передумов. Серед них – потужний трансатлантичний зв'язок зі Сполученими Штатами, реальну інтеграцію з Європейським Союзом і практичну взаємовигідну співпрацю зі своїми сусідами. Ось чого потребує наша безпека.

Сьогоднішня дискусія відкриває серію обговорень про нашу зовнішню політику. Як зміцнити реальну західну інтеграцію України? І як зміцнити Східну Європу як регіон, який має життєве значення для нашої країни і для всієї Європи? Зараз ці питання стають дедалі важливішими, особливо коли президент Зеленський відзначає першу річницю перебування на цій посаді, зі своїми небагатьма досягненнями та численними невдачами і труднощами.

Я хотів би на початку поставити питання Арсенію Яценюку.

Пане прем'єр-міністре, навіть критики визнають, що одним із найбільших досягнень ваших двох урядів у 2014-2016 роках стала енергетична незалежність України. Це досягнення не було б можливим без допомоги

деяких наших сусідів і найближчих союзників. Це є практичним прикладом взаємовигідної співпраці.

Чи не вважаєте ви, що зараз нам бракує такої співпраці в регіоні? І чи не вважаєте ви, що необхідно вдихнути в стратегічне партнерство у Східній Європі нову енергію, і хто міг би це зробити?

Арсеній Яценюк

Дозвольте я розпочну зі співпраці України та Європейського Союзу. Ми багато чого досягли разом. Нам вдалося забезпечити енергетичну незалежність України. Навіть диво сталося, - коли українці отримали безвізовий режим. Разом із партнерами з ЄС та США ми стримали російську агресію і впровадили санкції проти Російської Федерації. Разом ми розпочали безпрецедентні реформи в Україні. Отже, найкраща відповідь ізоляціонізму - це інтеграція. Найкраща відповідь диктатурі - демократія і ще більше демократії. Найкраща відповідь на кризу - це співпраця. Найкраща відповідь корупції - це незалежні суди та верховенство права.

Погляньте на цифри. Більшість українців і далі в переважній більшості підтримують як європейську інтеграцію, так і інтеграцію до НАТО. І зараз Європейський Союз має показати приклад, стати взірцем процвітаючого сильного суспільства. А практична відповідальність української влади полягає в тому, щоб рухати реформи вперед і якомога сильніше триматися курсу на Європейський Союз.

Стосовно регіональної співпраці - це ще одне дуже важливе питання. Надзвичайно важливе. Розпочну з того, що Україна має стати частиною низки регіональних ініціатив. **Ініціатива Трьох морів - не бачу причин, чому б Україні не брати в ній участь.** «Бухарестська дев'ятка» – це вже більш пов'язано з питаннями НАТО. Україна повинна бути партнером в таких ініціативах. Отже, нам потрібна рішучіша, активніша і сильніша міжнародна співпраця з нашими друзями з регіону, такими як Литва, Польща, Угорщина. Ми маємо перегорнути сторінку, сторінку суперечок та драм минулого, примиритися і дивитися в майбутнє. Ось у чому мета - спільне процвітаюче світле майбутнє. Для України, для Європейського Союзу і для наших друзів у Сполучених Штатах.

Данило Лубківський

А зараз звертаюся до міністра закордонних справ Литви. Пане міністре, перш за все хочу сказати, що Україна надзвичайно вдячна Литві за все, що вона зробила для свободи, безпеки і європейської інтеграції України.

Цілком очевидно, що Литва є однією з країн, що найбільше підтримують Україну на міжнародній арені. І ми завжди розраховуємо на вашу чесну пораду і реальну підтримку.

Пане міністре, в мене два питання до Вас. Як нам уникнути розподільчих ліній між країнами ЄС та не членами ЄС в нашому регіоні? І що б Ви порекомендували українському керівництву зараз, коли, на нашу думку, європейська інтеграція України потерпає від браку політичної волі і наполегливості?

Лінас Лінкявічус

Дуже вдячний за можливість зустрітися з добрими друзями, хоча і віртуально, але це дуже важливо. Так само важливо, як і зосередитися на нашому спільному завданні – щоб Україна залишалася в полі зору і уваги міжнародної спільноти, попри інші виклики, що постають, особливо перед Європейським Союзом, у обговореннях щодо багаторічної програми фінансового розвитку, скажімо, чи безкінечної історії з Брекзитом, яка є доволі болючою.

Є чимало викликів і проблем, але ми маємо тримати Україну на порядку денному, чи принаймні не забувати про Україну. А зробити це дуже нелегко, скажу вам відверто, як друзям. Отже, це є нашим спільним завданням, і воно дуже важливе.

Також хочу принагідно сказати, що цими днями ми відзначаємо важливі роковини депортації кримських татар. Три балтійські країни опублікували заяву, в якій вкотре наголосили, що важливо не лише декларувати невизнання анексії Криму, але також забезпечити, щоб ця анексія мала відчутні наслідки для Російської Федерації, політичні, фінансові, дипломатичні та інші. І про це дуже важливо нагадувати, особливо у ці дні, коли ми відзначаємо ці роковини.

До того ж варто зауважити, що ситуація, попри кризу з коронавірусом, не змінилася на краще в плані пропаганди та російської агресії. І це не лише наше відчуття, це підкріплюється і статистикою. Якщо порівняти ситуацію минулого року, ми бачимо більше обстрілів, більше порушень з боку Росії. І також бачимо, що випробовується певна політика, як і раніше, щоб показати Росію як посередника, як спостерігача. Скажімо, ця ідея щодо консультативної ради. Ми вже говорили публічно про своє ставлення до неї. Вона не була створена, але така ідея існувала. І вона дещо смердить спробами Росії показати

себе стороннім спостерігачем, нібито конфлікт відбувається в Україні і між українцями, і все. А ми повсякчас повторюємо, що це російська агресія проти України.

Що ж ми можемо зробити? Перш за все, Україна має продовжувати курс реформ. Звичайно, це легше сказати, ніж зробити, але останні рішення парламенту, ми також їх вітали публічно, я маю на увазі і закон про землю, і закон про банківську діяльність, було нелегко їх прийняти, але це було зроблено. Хоча це і забрало чимало часу. І це найкращий аргумент у відповідь тим скептикам, які говорять, що ситуація зовсім не покращується у плані реформ.

Що треба робити в майбутньому? Знову-таки, зосередитися на удосконаленні верховенства права, реформуванні офісу генерального прокурора, органів боротьби з корупцією, забезпечити їхню незалежність. Це важливо також для створення належного інвестиційного клімату, оскільки незалежно від російської агресії та пандемії рівень вимог щодо цього не буде знижено. Ми не будемо стояти осторонь, будемо практично допомагати Україні, але ми не можемо зробити це за Україну. Ми можемо лише сприяти цьому. І це думка, яку я хочу особливо підкреслити.

Дуже прикро, що довелося відмінити конференцію щодо реформ в Україні, яка планувалася на 7 липня. Власне, вона була не відмінена, а перенесена. І ми постараємося провести її якомога раніше, щоб продовжити діалог та обговорення цих питань. Що ми маємо дійсно усвідомити, так це те, що підтримка України з боку країн Європейського Союзу не є особливо вражаючою. Отже, наше завдання полягає в тому, щоби ця робота серйозно продовжувалася.

Можу сказати з позиції своєї країни принаймні, що для нас суверенна європейська Україна з європейським вибором відповідає безпековим інтересам Литви. Тож працюймо далі, оскільки це наше спільне завдання і спільна візія.

Данило Лубківський

Дякую, пане Міністре, за те, що знайшли можливість приєднатися до нас, і за ваш важливий меседж, який, я сподіваюся, буде почутий в Україні.

А зараз звертаюся до Прем'єр-міністра Карла Більдта, доброго друга України і, я б сказав, знавця українських справ.

Хотілося б згадати Вашу статтю під назвою «Ласкаво просимо до пост-американського світу», опубліковану в квітні 2020 року. В цій статті ви робите

висновок, що дух міжнародної співпраці зазнає удару, що за президентства Трампа американському лідерству настав кінець.

Ви ставите питання, чи здатен Європейський Союз взяти ініціативу на себе? Чи можливе утворення абсолютно нової коаліції, яка забезпечила б подальший поступ?

Чи знайшли ви відповідь на це складне питання? І керуючись вашими знаннями та досвідом, що б ви порадили зробити, аби зміцнити Східну Європу, в тому числі й Україну? На вашу думку, як має виглядати лідерство у цьому регіоні Європи?

Карл Більдт

Звичайно, було б приємніше зустрітися з вами не віртуально, але сподіваюся, що у не занадто віддаленому майбутньому ми зможемо зібратися за одним столом і обмінятися думками. Можливо, навіть за келихом пива.

Ми живемо в дуже складні часи, немає жодного сумніву. Навіть до кризи з коронавірусом глобальна система співпраці була під загрозою і під великою напругою за різних обставин.

Це і ревізійністська Росія, і тут мені не треба вам пояснювати, ви знаєте не гірше мене. Дедалі напористіший Китай у багатьох галузях. І розладнані Сполучені Штати.

А зараз, звичайно, ми маємо кризу з коронавірусом, яка є глобальною мегакризою, безпрецедентною за своїми масштабами. Вона визначатиме майбутній світ упродовж років. У результаті глобальна співпраця потерпатиме ще більше, ніж це було б за звичайних часів. В кращі часи ми просто сказали б: це глобальна криза, давайте сформулюємо спільну глобальну відповідь на неї. Натомість ми бачимо, що зараз міжнародна напруженість лише зростає.

Ось чому я говорив про так званий пост-американський світ. Оскільки ми маємо справу з першою глобальною кризою, коли немає навіть натяку на амбіції чи бажання Білого дому бути лідером. Ситуація в США може змінитися, але зараз це виглядає саме так.

Що це означає для Європейського Союзу та для України? Це криза і для Європейського Союзу також. Але так само, як це було у випадку з минулими кризами, які відбувалися майже кожні 5 років, скажімо, 10 років тому ми мали глобальну фінансову кризу, 5 років тому – кризу біженців у Європейському Союзі, і початкова реакція на ці кризи була дещо хаотичною, нековирною.

Але після певного часу ситуація покращувалася, і країни говорили: так, у нас є криза, яку треба розв'язати в той чи інший спосіб, - і ми бачили, що з'являлося якесь рішення.

Я думаю, те саме буде і з нинішньою кризою щодо КОВІД-19. **Я гадаю, що зараз ми спостерігаємо, як Європейський Союз поступово перебирає на себе роль лідера у боротьбі з КОВІД-19.** Буквально в цей час відбувається також в режимі онлайн засідання Всесвітньої асамблеї охорони здоров'я, коли країни-члени ООН обговорюють це питання. І рішення, що буде ухвалене, базуватиметься на проекті резолюції, розробленому Європейським Союзом. Китай також брав досить активну участь у цьому процесі, а американці, як не дивно, - ні.

Що це означає для України у цій конкретній ситуації? Перш за все, хочу наголосити на очевидних речах, про що вже говорилося досить довго.

Україна є в безпеці, коли вона стабільна і сильна, що стосується її економіки, її суспільства, її демократії. І навпаки, вона незахищена, коли вона слабка і розділена, коли занепадає економіка, а відтак і політика, і ви даєте можливість охочим скористатися цим у своїх цілях. Ви знаєте, кого я маю на увазі.

Отже, процес реформ надзвичайно важливий. У тому числі і для відносин з Європейським Союзом. Ви маєте Угоду про поглиблену та всеосяжну зону вільної торгівлі, маєте Угоду про асоціацію – це надзвичайно далекосяжні дорожні карти для реформування української економіки впродовж наступних років. Безумовно, чимало вже було зроблено.

Уряд Яценюка, скажімо, досягнув значних результатів. Та й останнім часом, скажімо, земельна реформа та закон про банківську діяльність. Він потребує певного часу, але рішення все рівно було прийнято. Впродовж останніх місяців, звичайно, хотілося б бачити трохи більше стабільності в уряді, оскільки міністри та інші посадовці занадто часто змінювалися, і це викликало певні питання щодо стабільності урядування. На цьому треба зосередитися, оскільки від цього залежить довіра з боку Європи і те, наскільки сильними будуть ті, хто хоче втручатися у справи України, розколювати країну і в кінцевому рахунку керувати нею.

Отже, в цьому мій головний висновок. **Ми проходимо тяжкі часи. Світ вже не такий, яким був раніше. Перед нами постають виклики, до яких ми не звикли.** Європа також проходить випробування, це очевидно. Сподіваюсь, вона впорається, але випробування є.

А ваше першочергове завдання – це забезпечити сильну економіку в тяжкі часи, продовжувати процес реформ і триматися цього курсу. Якщо

це буде так, ви і далі матимете увагу Європейського Союзу та подальшу підтримку з його боку. Я переконаний у цьому.

Данило Лубківський

Дякую, пане Прем'єр-міністре.

Гуртуватися, тримати єдність – про це пан Більдт пише у своїй статті. Триматися разом. Це повністю співзвучно тому, про що в своїй нещодавній статті написав Посол Курт Волкер.

У ній він розмірковує про те, що необхідно побудувати у пост-пандемічному світі. Дякую за Вашу участь, пане Посол. Перейду відразу до суті вашої статті. Ви пишете про важливість відродження процесу розширення НАТО та Європейського Союзу. А це має життєво важливе значення і для України.

І ви також говорите тут про певне нововведення щодо п'ятої статті Вашингтонського договору. Для української аудиторії я поясню, що це стаття, яка стосується колективної оборони НАТО за принципом «один за всіх, і всі за одного».

У своїй публікації ви пропонуєте, щоб п'ята стаття Вашингтонського договору не застосовувалася щодо тих територій, які вже окуповані Росією. На мою думку, це дещо применшує сам сенс розширення НАТО. Поправте мене, якщо я помиляюся.

Чи могли б Ви порадити, яким чином ми можемо об'єднати Східну Європу у контексті того, про що Ви пишете у вашій дуже цікавій і важливій статті? Прошу.

Курт Волкер

Дякую, Даниле. Дякую за те, що запросили взяти участь у цій дискусії. Це велика честь для мене, брати участь у цьому обговоренні разом із моїми високоповажними друзями. До того, як я відповім на ваше питання, хочу лише сказати, що ми всі потерпаємо від коронавірусу, від цієї пандемії, і Сполучені Штати, і Україна, і вся Європа, і ми щиро бажаємо всім нам безпеки і доброго здоров'я.

Звичайно, ми маємо думати, як ми будемо виходити з цієї кризи. І про це зокрема і моя стаття. Адже настане час, коли нам доведеться думати, як жити після пандемії. Я погоджуюся з тим, що сказав пан Більдт, стосовно нашого становища в контексті пандемії. І мене непокоїть те, що коли ми будемо

виходити з кризи, авторитарні країни, такі як Китай чи Росія, опиняться у кращій ситуації щодо утвердження власних інтересів, оскільки їхні суспільства вже жорстко контролюються владою, контролюється інформація, контролюються ресурси, держава контролює підприємства, вона може маніпулювати питаннями боргу, економічних показників. А, отже, матиме перевагу над демократичними країнами, де є ринкова економіка і діють ринкові закони. Тому Захід має згуртуватися і зробити це швидко, а також подумати про те, в якому напрямку ми будемо рухатися після пандемії. Захід повинен бути більш згуртованим і більш амбітним. Ми маємо підходити до цього, як це робили світові лідери після Другої світової, коли створювалися НАТО, Європейська спільнота з вугілля та сталі, Організація Об'єднаних Націй, Загальна декларація прав людини, Міжнародний валютний фонд, Світовий банк тощо. Ми потребуємо саме такої єдності цілей західних демократій, щоб створити світ, який був би сприятливим для суспільств нашого типу.

Для цього необхідно провести цілу низку зустрічей серед західних демократій-одномумців: Сполучені Штати, Європейський Союз, НАТО, Група Семи, - які виробили би свій спільний порядок денний і визначили, яким ми хочемо бачити майбутній світ.

Ми також маємо відновити зусилля щодо підписання Трансатлантичного пакту з питань інвестицій, зростання та стійкості. Аби замість того, щоб створювати бар'єри між країнами, як це відбувається останнім часом на Заході, ми могли б створити захисні бар'єри для значно ширшого демократичного співтовариства і убезпечити його критичну інфраструктуру, систему постачання та ресурси.

А третє – це питання безпеки як такої. І тут НАТО залишається провідною організацією безпеки. Вона боронить демократичний світ і розширює зону безпеки. Стосовно НАТО є дві речі, які треба обговорити. Перша – це те, що НАТО має бути набагато краще пристосованим до протистояння загрозам різного роду. Альянс має чудову здатність протистояти військовим загрозам, але є й інші загрози, які в рівній мірі можуть вражати наші суспільства, - кіберзагрози, загрози здоров'ю, дезінформація тощо. По-друге, Альянс повинен бути не закритою, а відкритою організацією. Будь-яка європейська країна, яка відповідає стандартам демократії, верховенства права, робить внесок у зміцнення спільної безпеки, повинна розглядатися як кандидат для вступу. Ми маємо вдихнути нову енергію в процес розширення, який втратив свою динаміку в останні роки.

Вочевидь, Росія знаходиться з іншого боку цих процесів. І це підводить мене до Вашого питання, Даниле.

Росія хоче не дозволити країнам, таким як Україна, Грузія, Молдова, вступити до Альянсу. І вона окупувала певні території в цих країнах. А члени Альянсу не мають особливого бажання приймати до своїх лав країни, в яких є території, що окуповані Росією, оскільки за п'ятою статтею це автоматично означало б необхідність воювати з Росією і відвоювати ці території силою.

Тому у своїй статті я і запропонував, щоб п'ята стаття не стосувалася цих територій. Тобто, не давати Росії права вето щодо вступу цих країн до Альянсу через те, що вона окупувала там певні території. Словом, відповідна країна та НАТО підписують угоду стосовно того, що п'ята стаття не буде безпосередньо стосуватися окупованих територій. Ми зобов'язуємося першими не застосовувати силу, щоб їх повернути, і підтримуватимемо лише мирну реінтеграцію цих територій та відновлення цілісності країн, що прагнуть вступити до НАТО.

Це має позбавити Росію стимулів щодо продовження окупації цих територій. Це те, про що Ви запитували. Але це вписується в загальний контекст того, як Захід має згуртуватися у розбудові світу після завершення пандемії.

Данило Лубківський

Пане Посол, дякую вам за вичерпну відповідь. До речі, дозвольте мені прояснити ще одне. Нещодавно Посол Сполучених Штатів у Варшаві припустила можливість розміщення ядерної зброї Сполучених Штатів на території Польщі. Як би Ви прокоментували цю ініціативу?

Курт Волкер

Перш за все, я гадаю, вона насправді лише сказала про те, що жодна можливість не знімається з обговорення повністю. А не те, що вже є плани це зробити. Тож не можна помилково тлумачити це в такий спосіб.

По-друге, наша мета, Сполучених Штатів, європейців, усіх нас полягає в тому, щоб роль ядерної зброї дедалі зменшувалася. На жаль, є такі країни, як Росія, яка має значні арсенали тактичної ядерної зброї, націленої на Європу. Вони порушили договір РМСД, тому мають також зброю проміжної дальності. Тож ми змушені стримувати такий розвиток ситуації щодо ядерної зброї. І, на жаль, є інші держави, наприклад, Китай, які також мають значні арсенали. Чи такі, як Іран чи Північна Корея, які прагнуть створити повноцінну ядерну зброю.

Отже, наше завдання – зменшити залежність від ядерної зброї. Але поки цього не сталося, ми маємо покладатися на постійні сили стримування і забезпечувати їхню максимальну ефективність, стабільність та надійність, щоб мати прогнозованість і не запроваджувати власні обмеження, допоки не буде міжнародних обмежень в контексті контролю над усіма такими озброєннями.

Данило Лубківський

А зараз звертаюся до сенатора Марціна Босацького. Спасибі за вашу участь.

Пане сенаторе, без сумніву, як Київ, так і вся Україна зацікавлені в тому, аби Польща була сильною. В цьому – невід’ємна частина нашої концепції національної безпеки, безпекових інтересів. Як ви бачите наші стратегічні відносини, стратегічне партнерство у нашому регіоні? І що б ви хотіли покращити у ньому? Яка ваша оцінка поточного стану відносин між Україною та Польщею? Прошу.

Марцін Босацький

Я нагадаю, що ми в Центральній та Східній Європі, від Північного Кавказу до Варшави і Праги, від Таллінна, Гельсінкі і Стокгольму десь до Західних Балкан – ми всі маємо однакову стратегічну чутливість та оцінку загроз. І це по суті залишається незмінним. Тут я залишаю за дужками дедалі активніші зусилля Китаю щодо нарощування впливу.

Головною загрозою залишаються амбіції путінської Росії. І, можливо, як ви вже сказали, так буде і після Путіна. Амбіції Росії відновити контроль чи то вплив на нашу частину Європи. У цьому ситуація незмінна. Так було як 20, так і 10 чи 5 років тому. Змінюється лише здатність Заходу дати відповідь на це. На відміну від Холодної війни та часів десь 20, 10 чи навіть 5 років тому, зараз, на жаль, Захід не є таким об’єднаним. І немає колишніх амбіцій, щоб змагатися. Зокрема, через ті численні кризи, про які, наприклад, слушно говорив Карл Більдт. Але також через дедалі відчутніший брак як впевненості в собі, так і співпраці між двома берегами Атлантики, між США та Канадою і провідними державами Європи.

Що в такому разі мають робити такі країни, як Україна, Польща, країни Балтії? Перш за все, знизити рівень непорозуміння між цими гравцями. Передусім між Сполученими Штатами та Європейським Союзом. Часом перед нами постає спокуса вибирати між ключовими європейськими гравцями або

ЄС в цілому та Сполученими Штатами, і ми мусимо категорично відкидати такі спокуси, одну з яких ви щойно змалювали, коли згадали про певні дії Посла США у Варшаві.

По-друге, ми маємо зміцнювати і відновлювати впевненість у собі, Європейського Союзу як такого. Чим потужнішим буде Європейський Союз, тим краще для нашого регіону. Лише Європейський Союз, який відновив впевненість у власних силах, зможе бодай думати про подальше розширення. А зараз це навіть не обговорюється через відсутність єдності та стратегічного мислення в європейських столицях.

По-третє, ми маємо відновити вплив нашого регіону всередині Європи та всередині НАТО. На жаль, упродовж останніх кількох років цей вплив слабне. Для України також важливо, аби Варшава, Прага, навіть Будапешт мали спроможність впливати на ключові країни Європи, що лежать далі на захід.

Четверта моя теза пов'язана з трьома попередніми. Вона полягає в тому, що ми не можемо закривати очі на погіршення стану демократії та верховенства права у нашому регіоні. Звіт організації «*Freedom House*», який було опубліковано десять днів тому, свідчить про те, що рівень демократії у нашому регіоні зараз є найнижчим з початку 1990-х років. Він класифікує Угорщину як гібридну демократію, а Польщу – як країну, що наближається до такого стану. Саме в цьому причина послаблення нашого впливу на ключові країни Європи та Європейського Союзу в цілому, а також нашої здатності узгодити розбіжності між Сполученими Штатами Америки та деякими європейськими державами в питаннях, що важливі для нас.

Отже, на завершення. Чим більше впливу матимуть країни Центральної та Східної Європи всередині Європейського Союзу та НАТО, тим краще для наших держав і інших країн регіону.

Данило Лубківський

Звертаюся до пані Іванни Климпуш-Цинцадзе, колишнього віце-прем'єра з питань європейської та євроатлантичної інтеграції, а нині голови парламентського Комітету з європейської інтеграції.

Іванко, назва нашої дискусії – «Стратегічний оплот». Це свого роду військове формулювання. Як ти гадаєш, що саме має інвестувати Україна у стратегічний оплот Східної Європи? Яким має бути наш внесок? Де мають пролягати червоні лінії наших позицій?

Іванна Климпуш-Цинцадзе

Дякую, Даниле. Як на мене, Україна вже зробила неабиякий внесок у цей стратегічний оплот і у стратегічне партнерство зі Східною Європою, з Європою взагалі та й з усім цивілізованим світом.

Це зробили тисячі українських військових і цивільних осіб, які загинули в результаті російської агресії проти нашої країни. І я гадаю, що саме завдяки їхній пожертві «*русский мир*» було зупинено на нашому східному кордоні, а не на східному кордоні наших західних сусідів, тобто, не на східному кордоні НАТО чи Європейського Союзу.

Тож, я думаю, **треба говорити не про інвестицію України, а радше про наш спільний внесок у це партнерство.** Більше того, варто говорити не стільки про партнерство. Наразі партнерство – це не те слово. Перед лицем загрози, яку ми у Центральній та Східній Європі добре усвідомлюємо, ми є природними союзниками в межах антипутінської коаліції. І чого нам бракує зараз як внеску з обох боків – так це взаємної чесності, порядності і єдності. Я вважаю, що нам усім дійсно бракує чесності і щирої єдності всередині ЄС та в межах ширшої Європи.

Я гадаю, що в нашому регіоні, в Центральній та Східній Європі, є спільне розуміння того, звідки надходить загроза. І про це говорили сьогодні всі учасники нашої дискусії. Я думаю, це буде корисним на додаток до тієї інформаційно-роз'яснювальної роботи, яку необхідно проводити у деяких західноєвропейських країнах.

Нещодавно Польща ухвалила нову стратегію національної оборони, в якій чітко зазначено, що Росія з її агресивною поведінкою становить серйозну загрозу Польщі. Я гадаю, ми всі поділяємо такий погляд. Необхідно розуміти, що мати на сході слабку і нестабільну Україну дуже небезпечно, як для країн Східної та Центральної Європи, так і для ЄС та НАТО. Отже, нам необхідно ставати сильнішими разом.

І я гадаю, що розуміючи це, наші сусіди, Угорщина мала б згадати, як російські танки вдерлися до них у 1956-му, і нарешті припинити спекулювати на роздутіх і по суті надуманих проблемах щодо угорської національної меншини в Україні і не блокувати нашу подальшу інтеграцію до НАТО.

Так само певні сили у Польщі мають припинити зловживання певними історичними наративами заради внутрішніх інтересів і залишити історію історикам. Достатньо того, що Росія розіграє історичну карту. Ми не повинні їй допомагати в цьому.

Лише так ми зможемо створити фундамент для спільної роботи, спільних цілей і спільних можливостей.

Я погоджуюся з Арсенієм, який сказав, що це дивно, що Україна не залучена до Ініціативи Трьох морів. Є й інші регіональні ініціативи, які за умови включення України стали б лише сильнішими і ефективнішими. Тож я гадаю, усвідомивши, що бути разом – це в наших інтересах, що було б краще, якби Україна була членом ЄС і НАТО, краще не лише для нас, а й для національних інтересів наших партнерів, - оце і є наша спільна домашня робота щодо того, як інвестувати у наше спільне майбутнє.

Данило Лубківський

Мене радує, що українські учасники нашої дискусії говорять одним голосом. Приємно, що Іванна підтримала ідею Арсенія Яценюка, щоб закликати наших сусідів долучити Україну до регіональних ініціатив, де немає членства України - Ініціатива Трьох морів чи Бухарестська Дев'ятка. На мою думку, це має ключове значення і, звичайно, сприяло б загальній стабільності та процвітанню нашого регіону.

А зараз дозвольте мені відкрити другу частину нашої дискусії, яка стосується європейської інтеграції України.

Хочу знову звернутися до Міністра закордонних справ Лінкевичуса. Хочу поставити питання вам, пане Міністре. Вчора я дивився українське телебачення і зауважив, що деякі українські ЗМІ є під впливом російської пропаганди і транслюють їхній меседж про те, що Європейському Союзу байдуже до України, Брюсселю байдуже. Саме таку думку вони транслюють українському суспільству, і у них це досить успішно виходить. Водночас ми маємо той факт, що Європейський парламент ухвалив рішення надати Україні більш ніж мільярд євро для пом'якшення наслідків кризи з коронавірусом. Це яскравий приклад міцної солідарності між нами, яка нам зараз конче потрібна. Отже, насправді ми маємо чимало добрих ознак. З іншого ж боку, чимало експертів в Україні роблять висновок, що європейська інтеграція України зараз має найнижчу динаміку з 2019 року. Звичайно, для цього є чимало і об'єктивних причин, які створюють певний контекст для цього. Але в будь-якому випадку це найнижча динаміка.

Пане Міністре, які проблеми Ви бачите? І що б ви могли порадити українському керівництву заради реальної європейської інтеграції України? Прошу.

Лінас Лінкявічус

Як я вже говорив під час першого свого виступу, і можу повторити, будьмо відвертими: підтримка України з боку ЄС не є особливо вражаючою, і вона не збільшується і не розширюється. Тож маємо зробити так, щоб це не стало тенденцією, а залишилося лише тимчасовим явищем. Звичайно, це легше сказати, ніж зробити. Скептики і опоненти України завжди вказують на неефективність її реформ. Я вже про це говорив, не буду повторюватись. Особливо в галузі верховенства права, судової реформи, боротьби з корупцією. Ось чому так важливо було прийняти ті закони, про які ми говорили раніше.

Що ж ми можемо зробити? **Безумовно, маємо розбудовувати злагоду між країнами-членами ЄС**, проте досягти цього досить нелегко, а зараз ми маємо конкретне тактичне завдання – зорганізувати в нормальному форматі саміт Східного партнерства. Він має відбутися в середині червня. Вочевидь, ми не зможемо провести його в звичному форматі, доведеться використовувати відеоконференцію. Зараз обговорюється питання, чи проводити це за участі лідерів країн ЄС та Східного партнерства, чи проводити його у повному форматі, як це було, скажімо, під час нещодавнього саміту Західних Балкан.

Це також дуже симптоматичне, показове питання. Так само, як, скажімо, було оголошено, що міністерське засідання країн Східного партнерства було відмінено, а зараз ми знову повертаємося до цього питання і сподіваємось, що це засідання відбудеться перед самітом у належний час, принаймні зараз це питання обговорюється з високим представником ЄС Жозепом Боррелем.

Тобто, інколи нам доводиться коригувати певні речі і повертатися до звичної співпраці, а це великий виклик. І тут необхідно нарощувати зусилля, як я вже сказав. І найкращою відповіддю буде ефективність ваших реформ, політики на місцях, чіткість нашого бачення. Проведення самітів та ухвалення декларацій – цього недостатньо. Партнери також мають докласти активних зусиль. І я буду відвертим з вами, в Україні, як я розумію, ніколи не було великого ентузіазму щодо Східного партнерства, якщо сказати м'яко. Але ми завжди дотримувалися думки, що необхідно використати усі інструменти і канали комунікації для того, щоб демонструвати бажання до співпраці.

Безумовно, ви намагаєтесь сформулювати свої особливості та регіональні вимоги, це важливо, але не менш важливо знаходити спільні підходи з іншими країнами, що прагнуть приєднатися до ЄС. Коли йдеться про конкретні питання інтеграції і про європейську кухню, так би мовити, то найважливішим тут є такі питання, як, скажімо, приєднання до єдиного цифрового ринку Європейського Союзу, що також не завжди користується підтримкою у вашій країні, і нам доводиться наводити аргументи, роз'яснювати, чому це важливо.

Ми маємо інвестувати в проєкти, які є практичними і зрозумілими для людей, як безвіз. Зараз, звичайно, не кращий час говорити про свободу

подорожей, але назагал це дуже важливо. Те саме, я сподіваюся, буде і з проектом щодо роумінгу. Люди розуміють, що ці проекти наближають їх до європейських стандартів якості життя. Це, безумовно, те, в чому ми повинні об'єднувати свої зусилля і забезпечувати практичний послуг.

У короткостроковій перспективі, я погоджуюся з Вашою оцінкою, ситуація не покращується. Але це не означає, що ми повинні здаватися і шукати винних. Давайте подумаємо, що ми можемо зробити. Але, як я вже говорив, ми залюбки надамо вам свою солідарність на практиці, але є певні речі, які ми не можемо зробити за вас. Багато чого ви маєте зробити самі. Це дуже важливо. Дякую.

Данило Лубківський

Пане Міністре, на завершення, даруйте за імпровізацію.

Ви сказали про саміт Східного партнерства і про цей вимір нашої співпраці і відповідні ініціативи щодо такого роду співпраці.

Але тим не менше, якщо подивимося на Східну Європу, ми побачимо, що наші інтереси багато в чому є спільними і підводять нас до необхідності створення удосконаленої системи співпраці саме в цьому регіоні.

Чи не вважаєте ви, що є потреба в проведенні саміту Східної Європи для обговорення загроз, що постали перед нами? Загроза від Росії, пандемія, економічна криза і таке інше. Як би ви прокоментували?

Лінас Лінкявічус

Звичайно, необхідно шукати спільне і подібне.

Але ми також розуміємо і ті перестороги, які часто чуємо від вас. Стосовно того, що 6 країн-учасниць програми Східного партнерства є дуже різними. І навіть 3 країни, які є асоційованими членами, вони також різні.

Отже, розбіжностей тут чимало, але тим не менше наш підхід, саме диференціація чи селективний підхід, якщо хочете, означає, що ми повинні більш тісно співпрацювати з тими, хто цього прагне, хто хоче поглибити і розширити цю співпрацю.

Це саме диференціація, як ми це називаємо, а не покарання тих, хто не має такого бажання. Якщо вони почуваються більш комфортно в межах діалогу і

не мають особливих амбіцій, все це означає, що і в баченні загроз також будуть розбіжності між країнами.

Скажімо, коли йдеться про політику Росії, я не думаю, що ви знайдете єдиний підхід між усіма 6 країнами Східного партнерства щодо цього. Але це не означає, що ми не повинні намагатися створити спільну платформу там, де це можливо, особливо з тими, я це наголошую, хто хотів би зробити більше. Саме в цьому напрямку треба рухатися. Партнери мають показувати цю ініціативу.

А ми завжди вас підтримаємо. Ми завжди наголошуємо, що ініціатива має надходити від партнерів. Це ваша відповідальність, незалежно від тих перешкод, які виникають на нашому шляху. Зараз, безумовно, ситуація не найбільш сприятлива для цього, але тим не менше саме в такому напрямку треба рухатися, і я рекомендував би вам це робити.

Данило Лубківський

Пане Міністре, дякую також за вашу статтю, за спільну статтю на вшанування пам'яті жертв депортації кримських татар, однієї з найбільших трагедій в історії України.

Звертаюся до Прем'єр-міністра Карла Більдта. Я хотів би прокласти місток до того, про що говорив Посол Курт Волкер. У своїй статті він пропонує активізувати співпрацю між світовими демократіями і створити структуру D-10, якщо я не помиляюся, яка об'єднала би 10 найбільших демократій світу.

Як би ви відреагували на таку практичну пропозицію, спрямовану на захист світових демократій, Європи і, з українського боку, українську демократію також від загроз, що постають перед нами у цій новій міжнародній реальності? Прошу.

Карл Більдт

Звісно, я вітаю би будь-які спроби, спрямовані на покращення співпраці між світовими демократіями. Але ми потребуємо співпраці і з недемократичними країнами, з таких питань, як нерозповсюдження ядерної зброї, зміна клімату, охорона здоров'я, тобто там, де потрібні глобальні підходи, незалежно від характеру урядування в тій чи іншій країні.

Але демократії ближчі одна до одної. Ми краще розуміємо одне одного. Наші суспільства є прозорішими. Ми маємо чимало переваг. З позиції ЄС трансатлантичний зв'язок має особливе значення. Європейські політики

повсякчас на цьому наголошують. На жаль, так сталося, що з Білого дому лунає інша риторика. Можливо, це зміниться, ми не знаємо, але, можливо, й ні.

Для Європейського Союзу важливо також налагодити стабільні конструктивні і добрі стосунки зі Сполученим Королівством. Вони прийняли деякі не дуже мудрі рішення, але це демократична країна, найбільша зі світових демократій. Індія нарощує свою вагу на міжнародній арені, з потужною економікою, промисловою потугою. Там є певні аспекти внутрішньої політики, з якими ми можемо не погоджуватися, але це впливова країна. Ми бачимо, наприклад, в контексті кризи КОВІД, що не обов'язково найкращі результати показують авторитарні режими. Серед кращих в цьому плані, зокрема, Південна Корея, Тайвань. Тайвань – це не диктатура. А Південна Корея навіть спромоглася провести вибори у розпал кризи.

Це доводить, що демократія - це не лише гарна річ, оскільки поважає права людей, вона ще й доволі ефективна, особливо коли потрібно мати гнучкість перед лицем загроз. Тож я думаю, ми можемо зробити чимало, аби зміцнити співпрацю між демократіями. Це завжди легше, бо між ними більше спільного, більше прозорості у політиці, більше спільного у засадничих цінностях, на яких базуються наші суспільства.

Данило Лубківський

Пане Посол Волкер, хочу перейти до наступного питання до Вас. Що ми спостерігаємо в Україні наразі – це те, що **чимало громадських активістів дуже занепокоєні тим, що виникають певні ознаки проросійського реваншизму в Україні** і це досить небезпечні ознаки непередбачуваних тенденцій.

Пане Посол, громадська думка в Україні має велике значення. Що б Ви могли порадити громадянському суспільству в Україні, аби зробити все можливе, щоб застерегти українського президента від помилок і забезпечити незворотність європейського курсу?

Курт Волкер

Перш за все хочу сказати, що Україна пройшла довгий шлях, відколи отримали свою незалежність у 1991 році. І не було жодного періоду впродовж цього часу, коли б все йшло в правильному напрямку. Завжди були виклики.

В часи, коли пан Яценюк був прем'єр-міністром, і зараз – завжди була боротьба, завжди були труднощі. Нинішнє керівництво досягло певних успіхів, особливо в ухваленні важливих законів щодо земельної реформи, банківської діяльності. І я порадив би Україні і далі рухатися цим курсом.

По-друге, щодо Вашого питання та відчуття проросійських настроїв та реваншизму в Україні. В Україні завжди існував певний елемент підтримки Росії та приналежності до єдиної російської імперії. Такі погляди не притаманні більшості, вони не є занадто впливовими, але вони є.

І я сказав би, що з часом Україна стає більш об'єднаною, більш національно свідомою, більш прозахідною, пронатівською, більше прагне інтеграції в Європу, більш віддана демократії, реформам.

І я порадив би тим силам в Україні, які представляють переважну більшість, принаймні відсотків 75-80 виборців, співпрацювати тісніше між собою. Я знаю, що завжди є політична конкуренція між політичними партіями, але справжня розподільча лінія в Україні пролягає між тими, хто хоче, щоб Україна була демократичною і європейською країною, і хто виступає проти цього. Ті, хто прагне цього, мають об'єднати свої зусилля і рухати країну вперед.

Данило Лубківський

Пане сенаторе, польські та литовські політики – це ті, хто найбільше і найактивніше підтримує Україну в європейських інституціях. Що б ви порадили українському керівництву, аби активізувати діалог в межах цієї групи, цієї сім'ї країн, що є друзями України в європейських структурах, в Європейському парламенті, у брюссельських євроструктурах?

Марцін Босацький

Три речі, певне. Перша – тримайте кулаки, аби Європа подолала кризи, що постали перед нею зараз, і змогла перейти від етапу врегулювання кризових ситуацій знову до амбіційного стратегічного планування. Це перше.

Друге. Як я вже говорив, чим більшим буде вплив таких країн, як Польща, Вишеградська група, Балтійські держави, в межах європейських структур, тим краще для вас. Згадаймо, 10 років тому Східне партнерство розпочалося з шведсько-польської ініціативи, яку підтримав регіон, а потім підтримала Німеччина, і тільки тоді ми змогли переконати решту Європейського Союзу

надати стратегічну перспективу цим шістьом країнам. І у тому числі перш за все Україні. Відкрити для них європейський шлях. І це була наша ініціатива.

Необхідно повернути ті часи, аби такі країни, як Польща та інші держави регіону могли надавати не лише на словах, а на практиці політичну підтримку європейським прагненням України.

І третє. Я із задоволенням зауважив, що певні сили всередині України, які також розігрували націоналістичні та історичні карти в українсько-польських, польсько-українських відносинах, серйозно втратили свій вплив. Це добре.

Нам все ще бракує цього з польського боку, ми все ще бачимо численні дії, спрямовані на історичний реваншизм стосовно України. Я також помітив деякі позитивні жести з боку нинішнього уряду, зокрема, в статті прем'єр-міністра Маровецького, про що ви говорили раніше.

Ми дійсно повинні зосередитися на стратегічній співпраці між нашими країнами. Наші країни є найбільшими в регіоні і мають потенціал впливати на Захід і на Європейський Союз. Ми потребуємо більше спільних стратегічних, дипломатичних, оборонних заходів. Але найпершою передумовою є відновлення довіри між нашими керівниками.

Данило Лубківський

Чудово, дякую. Зараз звертаюся до пані Іванни Климпуш-Цинцадзе. Іванко, як би Ти оцінила нинішній стан європейської інтеграції України?

Іванна Климпуш-Цинцадзе

Данило, я вважаю, що 2-3 хвилини, які залишилися, - це недостатньо, щоб я могла розповісти, що я думаю про поточний стан євроінтеграції України.

Я вважаю, ми втратили темп з українського боку. На жаль, ми від уряду та виконавчих структур маємо більше декларацій, ніж практичної роботи. І тут я повністю погоджуюся з тим, про що говорим Лінас.

Наші партнери не можуть виконати нашу роботу.

Хотілося б, аби наш уряд більше зосереджувався на домашній роботі в Україні і утверджував реформи, які ми започаткували. Ми знаємо, як складно було отримувати консенсус щодо необхідних змін, змін правил, коли правила стають прозорішими і на чийсь інтереси наступають. Я впевнена, що і Арсеній може чимало розказати про це. На сьогодні цього не відбувається.

Лунають декларації, а реальна суть, як я вважаю, втрачається. Тож я б закликала український уряд чітко визначитися, бути більш відкритішим і зосередитися на конкретній роботі.

Але також нам бракує лідерства, керунку, стратегії, візії з боку Європейського Союзу, а також бракує політичної волі. ЄС завжди намагався уникнути рішень, що надавали б Україні перспективи членства в організації.

І це нам дуже болить, оскільки я не бачу, чому Албанія чи Північна Македонія, вибачте, чи якась інша країна Західних Балкан вважається більш європейською, ніж Україна.

Ми такі ж європейці, як і вони. Більше того, було б корисно не лише нам, Україні, якби ми набули офіційного членства і стали частиною Європи не лише ментально, історично чи культурно, а й вступили до ЄС та НАТО, - це відповідало би також національним інтересам країн-членів. І в цьому сенсі робота, яку мають виконати наші партнери всередині ЄС та всередині Альянсу, є надзвичайно важливою.

Данило Лубківський

Дякую. Звертаюся до Арсенія Яценюка. Як Ви бачите загальну картину європейської інтеграції України? Прошу.

Арсеній Яценюк

У тому-то й річ, Даниле, - нам потрібна ясність. Слід чітко визначити цілі.

Чи буде Україна членом Європейського Союзу? Треба сказати - так або ні.

Ми розуміємо, що це буде довга складна, тяжка дорога, це правда. Але ми маємо чітко сказати українському народу: ось той шлях, яким ми йдемо.

Маємо також відповісти на запитання, чи стане Україна членом НАТО, і які передумови необхідно виконати для цього. Це нормально, адже ми повинні виконати домашнє завдання. Жодного сумніву. Але українському керівництву і українському народу необхідно розуміти, чи визначені такі цілі і чи є вони досяжними.

Важливо сказати людям: ви отримаєте цей результат. Людям потрібно відчутти це, скористатися цим, як, наприклад, із безвізовим режимом. Люди мають порівняти свої прагнення з реальністю. Щоб досягти цього, нам

потрібна прозахідна коаліція в українському уряді та українській адміністрації.

Погляньмо на статистику. Цифри щодо імплементації Угоди про зону вільної торгівлі не такі оптимістичні, як я очікував. У 2014-2015 роках виконання встановленого урядом плану дій щодо ЗВТ перевищувало 94%. На сьогодні це лише приблизно 38%. А в Європейському Союзі нам потрібно проукраїнська коаліція. Наші польські друзі, справжні близькі друзі, латвійські друзі - це ті, хто справді хоче бачити Україну частиною великої єдиної родини ЄС.

Тож встановити цілі, мати проукраїнську коаліцію в Європейському Союзі, мати прозахідну коаліцію в українській владі, мати потужне лідерство з боку Сполучених Штатів. І, пане Посол Волкер, я завжди повторюю цей меседж: я і далі вірю у вас. Не лише у вас особисто, але у Сполучені Штати Америки, у ваші цінності, ваше лідерство та вашу спроможність вести за собою цей божевільний новий світ. Інакше його поведе хтось інший.

Данило Лубківський

Пане прем'єр-міністр, у нас дуже обмаль часу. Але тим не менше, хотів би попросити вас коротко, буквально одним реченням, звернутися до української та міжнародної аудиторії в контексті нашої дискусії. Розпочнемо з прем'єр-міністра Карла Більдта. Прошу.

Карл Більдт

Стабільність економічних реформ, стабільність демократії, стабільність європейських реформ – у цьому ключ до безпеки України. А безпека України – це ключ до безпеки Європи.

Данило Лубківський

Пане Сенаторе, тепер ваш меседж від Польщі, від Варшави, Познані. Прошу.

Марцін Босацький

Хотів би сказати нашим українським друзям, що попри скрутне становище, в якому ми перебуваємо через пандемію, економічну кризу та кризу довіри в Європі, я абсолютно переконаний, що ми не лише чекатимемо вашого вступу до Європейського Союзу, але й наближатимемо цю подію своїми політичними планами і підтримкою. Але, звичайно, ви маєте виконати свою роботу. Це тяжко, але необхідно. Провести демократичні, а також економічні реформи. І ми будемо в європейській сім'ї разом.

Данило Лубківський

Чудово, дякую. Іванно, а що ви б хотіли сказати на завершення?

Іванна Климпуш-Цинцадзе

Я перефразую, що Іван Павло II сказав свого часу про Польщу. Без європейської України немає європейської Європи. Європейська Європа – саме в цьому головна ідея.

Данило Лубківський

Дякую. Посол Волкер, прошу.

Курт Волкер

Я гадаю, коронавірус завдасть удару нам усім, як з точки зору здоров'я, так і економіки та політики. Якщо в минулому ми мали проблеми, пов'язані з лідерством, націоналізмом, популізмом, виникненням бар'єрів між демократіями, то зараз настав час забезпечити лідерство, аби долати проблеми. Ми маємо згуртуватися.

Данило Лубківський

На цьому дозвольте мені завершити нашу дискусію. Я щиро дякую усім учасникам обговорення за цікаві думки, за їхній доробок.

Дві головні ідеї ми чули сьогодні: давайте згуртуємося, давайте триматися разом - і забезпечимо подальший поступ заради світової демократії, заради Європи і заради наших націй.

Дуже дякую.